

ÚJ HULLÁM A NYELVÉSZETBEN

SÁNDOR KLÁRA

BEVEZETÉS: A VARIÁCIONISTA SZOCIOLINGVISZTIKÁRÓL

A *Martha's Vineyard Times* 2011. augusztus 16-i száma hosszas leírásban ünnepelte egy egyetemi szakdolgozat alapjául szolgáló, 1961 nyarán végzett kutatás ötvenedik évfordulóját. A vizsgálatot a Columbia nyelvészdiákja, William Labov folytatta le – és ezzel világhírűvé a Martha's Vineyard-szigeten lakók angolját. Nem azért, mert később Labov a XX. század nyelvészetének egyik legmeghatározóbb alakjává vált, hanem mert a vizsgálatból írt tanulmány¹ alapvetően változtatta meg a nyelv kutatását.

Először is: egyszer s mindenkorra megdőlt Bloomfield² Hockett³ által megerősített tézise, amely szerint a hangváltozások folyamatukban nem vizsgálhatók. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy Saussure⁴ nyelv–beszéd, szinkronia–diakronia, illetve külső–belső nyelvészet dichotómiája nem tartható fenn. Labov bemutatott egy módszert, amely a jelenben zajló nyelvi változásokat folyamatukban képes leírni, és a más nyelvészeti megközelítések által zavarónak, kaotikusnak vélt változatosságban megtalálja a rendezőelvet, a szabályosságot. A tanulmány bemutatta, hogy a szigeten megfigyelt hangváltozásokat egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul mozgatják a szűken értelmezett nyelvi rendszeren belüli tényezők és a közösség tagjainak társas viszonyai, attitűdjei és identitásjelző szándékai, s hogy a „nyelv” az, amit az emberek beszélnek, leírásához sem kell – pontosabban nem szabad, ha valóban a természetére és működésére vagyunk kíváncsiak – tiszta, egynemű rendszerré párolni.

Fél évszázad távlatából még fontosabbnak látszik ez a tanulmány: ma már tudjuk, hogy lényegében minden benne volt, amit a következő ötven évben a Labov által mozgásba hozott *variacionista szociolingvisztika* részletesen kidolgozott. Ez az a nyelvészeti irányzat, amely a társasnyelvészet talán legrigorózusabb módszertanát alkalmazza: természetesen ugyanúgy valódi beszélők valódi nyelvhasználatát, s nem a nyelvész saját intuícioit vizsgálja, mint a társasnyelvészet többi ága, de alapvetően statisztikai számításokkal, lehetőség szerint nagy adatközlői mintától vett, kiterjedt korpuszokkal dolgozik – ezért nevezik *kvantitatív szociolingvisztikának* is.

A variacionista szociolingvisztika tehát az 1960-as évek közepe táján született, így elmúlt ötvenéves – megérett a számvetésre, s ennek értelemszerűen

része a kiindulópont bemutatása. Valószínűleg ez volt az egyik oka annak, hogy egyik jeles képviselője, Sali Tagliamonte megpróbálta rekonstruálni a kezdeti évek történetét. A megszokott tudománytörténeti összegzésektől eltérve úgy döntött, hogy nem „külső” történetet ír, hanem rendes társasnyelvész módjára interjúkat készít az irányzat első generációjának idősebb, de szerencsére még ma is jó egészségben alkotó tagjaival arról, ők hogyan látták, hogyan éltek meg a diszciplína létrejöttét, mit tartottak fontosnak akkor, hogyan látják a terület jelenét most, s milyen tanácsokat adnak a jövő kutatóinak. 2016-os könyve⁵ rendhagyó: a hóhéraszkasztásos mondanak megfelelően olyan nyelvészekkel készített interjúkat, akiknek egész nyelvészeti munkásságuk interjúk készítéséből, lejegyzéséből, kódolásából és elemzéséből áll. Mint-hogy saját munkájukról kérdezte őket, sok mindent megtudunk területük, a *variacionista* (vagy *kvantitatív*, olykor *labovianus*) *szociolingvisztika* jellemzőiről, művelésének módjáról, s elsősorban arról a tudományos közösségről, amelynek a megkérdezettek nemcsak alapítói és legtekintélyesebb, legnagyobb hatású képviselői, de még mindig a motorjai is.

A következőkben az enigmatikus, rövid fejezetismertető mondatok (a Woody Allen-féle „a Háború és békében Oroszországról van szó” típusból) helyett részletesebben mutatom be az egyes részek tartalmát, hogy ne csak magáról a könyvről, hanem a tárgyalt nyelvészeti területről s annak történetéről is képet kaphasson az olvasó. Ezt részben azért tartom

1 ■ William Labov: The social motivation of a sound change. *Word*, 19 (1963), 270–309. old.

2 ■ Leonard Bloomfield: *Language*. Henry Holt, New York, 1933.

3 ■ Charles Hockett: *A course in modern linguistics*. Macmillan, New York, 1958.

4 ■ Ferdinand de Saussure: *Cours de linguistique générale*. Payot, Lausanne–Paris, 1916.

5 ■ Sali A. Tagliamonte: *Making Waves: The Story of Variationist Sociolinguistics*. Wiley–Blackwell, Malden–Oxford, 2016.

6 ■ Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris, Bp., 2003.

7 ■ Shana Poplack – Sali A. Tagliamonte: *African American English in the Diaspora*. Blackwell, Malden–Oxford, 2001.

8 ■ Sali A. Tagliamonte: *Analysing Sociolinguistic Variation*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.; uő: *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Wiley–Blackwell, Malden–Oxford, 2012.

9 ■ Sali A. Tagliamonte: *Roots of English: Exploring the History of Dialects*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

10 ■ Sali A. Tagliamonte: *Teen Talk: The Language of Adolescents*. Cambridge University Press, Cambridge, 2016.

11 ■ Sali A. Tagliamonte: *Making Waves*, I az 5. jegyzet.

fontosnak, mert a világszerte igen népszerűnek – talán a publikálni kényszerülő és péhádéra vágyakozó ifjú nyelvészek körében olykor már a minőség rovására menően népszerűnek – számító társasnyelvészet különböző irányzatai közül ma Magyarországon a kvantitatív szociolingvisztika van jelen a legkevésbé, noha a magyar szociolingvisztika 1988–1989-ben ezzel kezdődött – ekkor vették föl a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat adatait –,⁶ és annak ellenére, hogy jelentős részben a variacionista szociolingvisztika meghatározó tanulmányai rögzítették azokat az elméleti és módszertani alapokat, amelyekre később a kevésbé rigorózus irányzatok épültek. A másik ok teljességgel szubjektív: azt gondolom, hogy a társasnyelvészet kvalitatív irányzatai – az antropológiai nyelvészet és a nyelvészociológiai megközelítések – nélkül nem lehet megalkotni a nyelv átfogó társas elméletét, és létrehozni olyan szintézist, amelyet a kötet több szereplője is régóta szükségesnek tart, mégis a variacionista evolúciós nyelvészet áll hozzám a legközelebb. Talán mert azzal ismerkedtem meg először, s úgy van ez, mint a nyelvi változásokkal: a változás kezdetén preferált kontextus a többihez képest mindig preferált marad.

TAGLIAMONTE MUNKÁSSÁGA

Sali Tagliamonte a Torontói Egyetem professzora, korábban az Ottawai Egyetemen, egy ideig pedig az angliai Yorkban dolgozott. Tanulmányait a kanadai York Egyetemen és szintén Ottawában végezte az egyik első generációs variacionista, Shana Poplack tanítványaként. Részt vett a variacionista szociolingvisztikában a legtöbbet használt statisztikai elemző program, a *Varbrul* újabb változatának, a *Goldvarbrul*-nak a kifejlesztésében, és alapvető könyveket írt. Az elsőt Poplackkal közösen az afrikai-amerikai vernakuláris angol (*African American Vernacular English* – *AAVE*) eredetéről és olyan kanadai, illetve karibi változatairól, amelyek története az észak-amerikaitól függetlenül alakult.⁷ Az egykori rabszolgák utódaitól Új-Skóciában, illetve a Dominikai Köztársasághoz tartozó Samaná-félszigeten fölvevett interjúkat azt támasztották alá, hogy az egykori *AAVE* közelebb állt a vele egykorú angol nyelvváltozatokhoz, mint a mai *AAVE* a mai amerikai változatokhoz, azaz ma megfigyelhető jellegzetességei a többi változattól való eltávolodás következményei. Könyvük azért keltett nagy föltűnést, mert mindez azt is jelentette, hogy az *AAVE* nem egy rabszolgák által beszélt egykori kreol dekreolizációjával (az amerikai angol változatokhoz közeledésével) jött létre, mint a kreolisták egy része, többek között a szintén első generációs variacionista John R. Rickford vélte.

Sali Tagliamonte következő két könyve⁸ a variacionista szociolingvisztika módszertani kézikönyvének is tekinthető: a diákokat, kezdő kutatókat, terepmunkásokat segíti abban, hogyan kell megtervezni és kivitelezni a kvantitatív kutatásokhoz a te-

repmunkát, hogyan kell korpuszt építeni, használni a Varbrult, és a statisztikán túllépve elemezni az adatokat. Közben – különösen a bővebb, alaposabb 2012-es változat – bemutatja a variacionista szociolingvisztika legfontosabb vizsgálatait is.

Tagliamonte 2013-ban kiadott munkája⁹ a komparatív szociolingvisztika egyik alpműve: az angol nyelv különféle változatait hasonlítja össze azzal a négy észak-brit angol változattal, amelyeket az egykori telepesek, emigránsok a világ különféle részeire magukkal vittek. A könyv azt tárja föl, a jelenlegi angol nyelvváltozatokban megfigyelhető változatosság és változási folyamatok közül melyek indulnak ki az egykori örökségből, illetve melyek helyi újítások.

Hamarosan megjelenik a tinédzserek nyelvhasználatát és földrajzi, továbbá nemek és osztályhelyzet szerinti rétegződését, korosztályi sajátosságait bemutató, mintegy tizenöt éves gyűjtőmunkán alapuló könyve is.¹⁰ Éppen folyamatban lévő torontói projektje mellett, hogy az „eredeti” torontói nyelvhasználat mai folytatásáról szeretne képet kapni, némiképpen a perceptuális dialektológiához, a nyelvi ideológiák kutatásához közelít: született torontóiak tapasztalatait, emlékeit, történeteit gyűjtik arról, milyen volt és most milyen Torontóban élni – az őstorontóiak által beszélt nyelvi korpusz mellett tehát kulturális hozadéka is bőven lesz a kutatásnak.

Sali Tagliamonte tehát maga is meghatározóan fontos műveket alkot, a variacionista szociolingvisztika közösségének megbecsült tagja – ezért is tudta elkészíteni azt a negyvenhárom interjút, amelyre *Making Waves* című könyve¹¹ épül. A kiadói ismeretetés szerint a variacionista szociolingvisztika leghíresebb kutatóival folytatott beszélgetésekből az irányzat történetének emberi oldala tárul elénk; a könyv a diszciplína születését, szellemiségét, létrejöttének körülményeit mutatja be olvasmányosan és a kívülállók számára is érthetően; megismerteti a diákokat, olvasókat a legnevesebb variacionista nyelvészek nézeteivel. A kiadó weboldalán négyszáz interjúrészletbe is belehallgathatunk.

Az ennél sokkal kevésbé személyes köteteket sem igen lehet személyes elfoglaltság nélkül bemutatni, ez esetben kár is volna próbálkozni vele – és szembenem a szerző szándékaival is, hiszen célja épp az olvasó bevonása volt annak a diszciplinának az életébe, amelynek maga is fontos, elismert tagja.

Az én bevonásommal nem volt nehéz dolga, hiszen a variacionista szociolingvisztika volt az első terület, amellyel a társasnyelvészetben belül találkoztam, s ma is ezt tartom a magam számára legfontosabbnak, minthogy elsősorban a nyelv változásának mechanizmusa érdekel. Magam is jártam a beszélgetőtársak által emlegetett konferenciákon, majdnem mindegyikőjüket hallottam már előadni; sokukkal találkoztam, beszélgettem. Közülük Peter Trudgillt, Dennis Prestont, Jack Chamberst, Paul Kerswillt Szegedre is meghívtuk tanítani. Susan Pintzuccal együtt dolgoztunk a Nyelvtudományi Intézet infor-

mális Varbrul-kurzusan (akkor született az írógép-hatásról szóló dolgozat¹²). Peter Trudgill-lal és feleségével, Jean Hannah-val együtt mentünk a moldvai csángókhoz, Trudgill tagja volt annak a kutatócsoportnak is, amely a nyelvi diszkrimináció válfajait, a megőrzés módjait kutatta négy országban (ebből a kutatásból kötet is született¹³). Ráadásul – erről később lesz még szó, mert a könyvben nagy szerepet kap – e közösség tagjai tényleg jó fejek. Elkerülhetetlen tehát, hogy személyes élményeimet is beleolvasam a könyvbe.

SZEMÉLYES TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Sali Tagliamonte munkája tehát személyessé tett tudománytörténet. Az előszóban írottak szerint az volt a célja, hogy megragadja a variacionista szociolingvisztika lényegét, bemutassa művelőinek közösségét, a diszciplína nyelvészeti eredményeit, társadalmi motivációit, s hogy mit jelent azoknak, akik a kezdetektől művelik. Megtudjuk, hogyan intézményesült, hogyan alakult nagyon gyorsan egyfajta – a társadalmi elkötelezettséget is nyíltan vállaló – tudományos mozgalommá, kik voltak a vezéralakjai és első képviselői. A megkérdoztetek elmondják, számukra mi volt lenyűgöző ebben az újfajta nyelvészeten: a valódi, élő nyelv fölfedezése, a statisztika alkalmazása – azaz a nyelvész egyéni intuícója helyett az adatgyűjtés és -elemzés, a kvantifikálás. Beszélnek arról, hogyan lett a közösség éves találkozója, a *New Ways of Analyzing Variation* (NWAV) konferencia a kezdeti laza, metaforikus és tényleges családi kapcsolatokból építkező, baráti találkozókból előkelő eseménnyé, s hogy mi erről az átalakulásról a nagy generáció véleménye. Beszámolnak az első fontos kutatásokról, témákról és a kezdeti kritikai ellenvetésekről.

Tagliamonte bevallottan azért tartotta fontosnak a kezdetek bemutatását, mert éppen az intézményesülés, kiterjedés következtében egyre gyengülnek a kapcsolatok, elsősorban nem is az idősebb és fiatalabb kutatók mint személyek között, hanem a kezdők és a diszciplína elméleti-módszertani megalapozását jelentő szakirodalom között. Magyarán: a fiatalok egyre kevésbé olvassák az irányzat klasszikus szövegeit.

Mind a negyvenhárom interjúalanyunk ugyanazt – vagy majdnem ugyanazt – az öt kérdést tette föl: hogyan került kapcsolatba a szociolingvisztikával, milyen kutatásokat végzett, milyen volt terepmunkát végezni, miért szereti a nyelvi változatosságot, és mit tanácsol azoknak, akik csak most ismerkednek a variacionista szociolingvisztikával. A százötven órányi beszélgetésben elhangzott válaszokat Tagliamonte többé-kevésbé tematikusan rendezte el, az interjúszövegek csak rövid részletekként jelennek meg – a főszöveg a szerző adott témáról szóló összegzésének, kommentárjának, saját visszaemlékezéseinek keveréke.

Az első fejezet (*Where it begins*) természetesen az alapító William Labovval indít, aki máig a diszciplí-

na központi figurája: hogyan lett figyelmes az ipari vegyész Labov arra, hogy akikkel kapcsolatba kerül, nemcsak egymástól eltérően beszélnek, de ugyanaz az ember is többféle angolt használ. Röviden szó esik az 1960-as évek elején végzett klasszikus vizsgálatokról a Martha's Vineyardon¹⁴ és New Yorkban.¹⁵ Ugyanebben az időben kapott megbízást egy nyelvészeti tanszék fölépítésére, és alapozta meg a későbbi szintaktikai variációt vizsgáló központot Yorkban Robert B. LePage – korábban Tolkien és Lewis tanítványa Oxfordban, aztán Fred Cassidyvel együtt a jamaicai angol kutatója, és később a nyelv identitásjelző szerepét vizsgáló alapmű, az *Acts of Identity* társszerzője.¹⁶

Nemcsak a variacionista szociolingvisztikában, hanem a társasnyelvészeten általában játszott igen fontos szerepet a Los Angelesben, a Kaliforniai Egyetemen 1964-ben William Bright által rendezett meghívásos konferencia, ahol előadott John Gumperz, Charles Ferguson, Dell Hymes, és bemutatta New York-i vizsgálata eredményeit Labov is. A konferencia előadásából készült kötet¹⁷ tanulmányai ma is megkerülhetetlenek.

A Los Angeles-i konferencia évében az Amerikai Nyelvészeti Társaság (*Linguistic Society of America*, LSA) nyári egyetemét az indianai Bloomingtonban rendezték, Roger Shuy ekkor határozta el, hogy ő is olyan kutatásokat akar végezni, mint Labov New Yorkban. Nem sokkal később kettejük vezetésével kezdtek bele a hétszáz adatközlős detroiti vizsgálatba. Az egyik legszorgalmasabb terepmunkás Shuy korábbi tanítványa, Walt Wolfram volt, az ő könyve a detroiti feketék vernakulárisáról már ebből a kutatásból született.¹⁸ Shuy pár éven belül a variacionista szociolingvisztika egyik legfontosabb képzőhelyét hozta létre Washingtonban: először 1967-ben a *Center for Applied Linguistics*ben, aztán 1969-ben a Georgetown Egyetemen. Mindkettőhöz segítségül hívta Wolframot és annak egykori diáktársát, Ralph Fasoldot – ő később két alapkönyvet írt, ezek ma is sokat segítenek a társasnyelvészettel ismerkedőknek.¹⁹ Utóbb csatlakozott hozzájuk a variacionista szociolingvisztikát és

12 ■ Susan Pintzuk et al.: *The Effect of the Typewriter on Hungarian Reading Style*. Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 1. Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Bp., 1995.

13 ■ Sándor Klára (ed.): *Issues on Language Cultivation*. JGyF, Szeged, 2000.

14 ■ William Labov: The social motivation of a sound change. *Word*, 19 (1963), 273–303. old.

15 ■ William Labov: *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics, Washington, D. C., 1966.

16 ■ Robert Le Page – Andree Tabouret-Keller: *Acts of identity: Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

17 ■ William Bright (ed.): *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA sociolinguistics conference 1964*. Mouton & Co., The Hague – Paris, 1966.

18 ■ Walt Wolfram: *A sociolinguistic description of Detroit Negro speech*. Center for Applied Linguistics, Washington D. C., 1969.

a diskurzuselemzést összekapcsoló Deborah Tannen, illetve Deborah Schiffrin.²⁰

A korai időszak egyik legfontosabb eseménye az volt, hogy a matematikus David Sankoff (akkori felesége, Gillian Sankoff révén) megismerkedett a variacionista nyelvészettel, mert aztán az ő statisztikai programja tette lehetővé szociolingvisták generációinak, hogy a kategorikus változók viselkedését viszonylag egyszerű eszközzel tárják föl.

Nagy-Britanniában ez idő tájt végeztek két jelentős elméleti felismerésekhez vezető kutatást: Peter Trudgill szülővárosa, Norwich nyelvhasználatáról gyűjtött adatokat 1968-ban, ekkor írta le a rejtett presztízs jelenségét – azaz hogy a sztenderd változat nyílt, intézményesített társadalmi presztízsével szemben a közösségek saját, nemsztenderd vernakulárisának is megvan a maga presztízse,²¹ más-különbben nem is örökítődne tovább. Lesley Milroy a belfasti közösségek nyelvhasználatát vizsgálta. A rejtett presztízs leírása itt is fontosnak bizonyult, de ezen túl Milroy kiemelte a társas kapcsolathálózatok szerepét a nyelvi viselkedésben és változásokban.²² 1970-ben kezdődött a montreáli francia nyelvhasználat vizsgálata, ehhez készítette el Henrietta Cedergren és David Sankoff az első, géppel olvasható beszélt nyelvi korpuszt.

Tagliamonte összegzése szerint a variacionista szociolingvisztika születése az 1960-as évek Észak-Amerikájában lényegében „a levegőben volt”: a nyelv társadalmi beágyazottsága több vonatkozásban is a középpontba került. Az emberi jogok tudatosulásának évei voltak ezek, Johnson elnök szegénység elleni küzdelmének egyik eredménye volt az oktatási reform, a fekete gyerekeket a sztenderd amerikaiaktól eltérő beszédük miatt sújtó „kognitív deficit” hipotézisét megkérdőjelezték, majd elvetették, Kanadában Québec önállósulási törekvéseinek középpontjában is a nyelv állt.

A második fejezetben (*Synchronicity in Sociolinguistics*) azokat a válaszokat gyűjtötte össze a szerző, amelyekből kiderül, hogy a variacionista szociolingvisztika első generációs nyelvészei hogyan

fedezték föl a nyelvet és a nyelvészetet, aztán Labov megközelítését; hogy milyen volt Labovnál tanulni; hogyan indult egyre több kutatás Angliában, Hollandiában, Skandináviában, Afrikában, Dél-Amerikában, Ausztráliában. Ez a fejezet a megcélzott „személyes tudománytörténetnek” elsősorban a személyes pólusa, epizódok, életreszletek láncolata.

A harmadik fejezet (*A Crescendo of Research*) azok közül a nyelvészeti kérdések közül emel ki néhányat, amelyek kutatása már a variacionista szociolingvisztika első szakaszában jelen volt az első fejezetben már bemutatott, nagyvárosokban végzett vizsgálatokon kívül. Ilyenek az *AAVE* kutatásában jelentkező új megközelítések többek között Guy Bailey kiváló ötlete, aki az egykori rabszolgákkal az 1930-as évek második felében készített több ezer beszélgetésből (*Slave Narrative Collection*) lejegyezte a hangban is rögzített interjúkat, és a hangzó anyag másolatával együtt elküldte több, különböző területeken és módszerekkel dolgozó nyelvésznek. Két kérése volt: módosítsák az átiratot annak megfelelően, ahogyan ők hallják a felvételt, és készítsenek leírást a hallott nyelvváltozatról. Az eredmény egy széles konszenzussal készült átirat lett, valamint egy kötet, amelyből az derült ki, hogy a dialektológusok az angol nemsztenderd változatok sajátosságait fedezték föl a hallott anyagban, a kreolisták kreol jegyeket²³ – vagyis mindannyian saját előképzettségüket olvasták bele ugyanabba a korpuszba.

A fejezet bemutatja a az állandó növekedési ütemű változás (*constant rate effect*) elvét, ennek fölismerését Tony Krochnak köszönhetjük: a változások korai és későbbi szakaszában egy-egy változás a különböző kontextusokban azonos gyorsasággal terjed. Kroch megfigyelését később számos újabb kutatás igazolta. Szó esik az elsőként Greg Guy által lert²⁴ lexikai-grammatikai kötöttségű hangtani változásokról, hogy például az angol szóvégi *t/d* elhagyása háromszor olyan gyakori az egyszerű szavakban (*mist*), mint ahol grammatikai funkciója van (*misses*), és kétszer olyan gyakori azokban a szavakban, amelyekben a grammatikai funkció megvolt, de elharmályosult (*kept*). Az is fontos fölismerés volt, hogy a kétnyelvűek beszédében kódváltás csak ott következik be, ahol ezt a két nyelv szerkezete zökkenőmentesen lehetővé teszi, azaz ahol strukturális azonosság áll fenn (*equivalence constraint*). Ezt egy különösen szerencsésen gyűjtött beszélgetést elemezve ismerte föl Shana Poplack: a New York-i Puerto Ricó-iak kétnyelvűségét vizsgálva terepmunkása egyszer a bekapcsolt magnót letéve magukra hagyta adatközlőit, így a beszélgetésben részt vevők természetesebben viselkedtek, mint kívülállók jelenlétében.²⁵ Hasonlóan fontos volt Tony Naro és Marta Scherre brazil portugál adatokra támaszkodó megfigyelése, hogy egy beszédegységen belül az egyes grammatikai szerkezetek vonzzák egymást (*serial effect*), azaz például ha már előfordult egy passzív szerkezet, akkor nagyobb az esélye, hogy

19 ■ Ralph Fasold: *The sociolinguistics of society*. Blackwell, Oxford, 1984.; uő: *The sociolinguistics of language*. Blackwell, Oxford, 1990.

20 ■ L. pl. Deborah Schiffrin: *Discourse markers*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987.; Deborah Tannen: *You just don't understand: Women and men in conversation*. Quill, New York, 2001.

21 ■ Peter Trudgill: *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge University Press, Cambridge, 1974.

22 ■ Lesley Milroy: *Language and Social Networks*. Blackwell, Oxford, 1980.

23 ■ Guy Bailey – Natalie Maynor – Patricia Cukor-Avila: *The emergence of Black English. Texts and commentary*. Benjamins, Amsterdam, 1991.

24 ■ Gregory Guy: Contextual conditioning in variable lexical phonology. *Language Variation and Change*, 3 (1991), 2. szám, 223–239. old.

25 ■ Shana Poplack: „Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español”: toward a typology of code-switching. *Linguistics*, 18 (1980), 7–8. szám, 581–618. old.

egy másik is megjelenik²⁶ – ez lényegében azonos a pszicholingvisztikai előfeszítés jelenségével

Allen Bell magyarázata a hallgatósághoz igazodásról (*audience design*) látszólag szembemegy Labovnak a stílusváltozatokra vonatkozó leírásával, amely szerint a beszéd formalitását a beszédre figyelés mértéke határozza meg. Bell három új-zélandi rádióállomás nyelvhasználatát figyelte meg: az egyik „hivatalos” adó volt, sztenderd nyelvváltozattal, a másik kettő helyi adó. Noha a három állomás műsorát ugyanabból a stúdióból sugározták, ugyanazok a hírolvasók nemegyszer ugyanazt a hírt mondták el, stílusuk mégis a megcélzott közönségnek megfelelően volt formális vagy informális.²⁷ A leginkább Labov New York-i áruházi vizsgálatára emlékeztető kutatás az övéhez hasonló eredményre jutott, kivéve, hogy az eltéréseket nem az osztályrétegződéshez, hanem csak a stílushoz kötötte. Az eredmény azonban csak látszólag megy szembe Labov nézeteivel, mert a két tényező – a beszédrefigyelés mértéke és a hallgatóság elvárásaihoz igazodás – értelemszerűen nem zárja ki egymást (ellenkezőleg), és az osztályrétegződéshez köthető változatok igen gyakran vesznek részt stílusrétegződésben is (a New York-i szövegi, illetve mássalhangó előtti *r* ejtése vagy nem ejtése is eleve ilyen volt Labov vizsgálatában).

A nyelvi változások természetére és a nemsztenderd alakok viszonyára vonatkozott Jack Chambers megfigyelése, hogy az angol egymástól nagyon távoli változataiban – például Észak-Amerikában, Ausztráliában, az Atlanti-óceán közepén fekvő Tristan da Cunha szigetén – sok azonos nemsztenderd változat mutatható ki, melyek szerinte az angol szerkezetéből kiinduló természetes nyelvi változások eredményeként alakultak ki.²⁸ Susan Pintzuk, Anthony Kroch tanítványa angol történeti szövegek szintakszisával foglalkozva kezdett hozzá az angol nyelvtörténeti korpusz építéséhez, amely 2015-re a sok új közreműködőnek köszönhetően jócskán kiteljesedett, s ma már a teljes angol nyelvtörténet időszakából tartalmaz szövegeket és mutatványokat, és elektronikusan is elérhető.²⁹

A kutatások bemutatása után a harmadik fejezet aztán furcsa módon vált, és a variacionista szociolingvisztika legfontosabb publikációs színtereit veszi számba.³⁰ A következő fejezet (*Roots of Variationist Thinking*) ismét beszélgetésrészletek laza füzére arról, ki honnan jutott el a variacionista szociolingvisztikához: a dialektológiától (Chambers), a nyelvtörténet-től (Jim Milroy, Preston), a mondattantól (Pintzuk) vagy egyes társadalomtudományoktól (antropológia, szociológia: Eckert, Lesley Milroy, Bell). Van (Rickford), aki azt emeli ki, hogy a fiatalok közül sokan nem ismerik a korábbi irodalmat, s ezért néha újrafelfedezik a dolgokat, akár még a társas jelentést is, mert nem ismerik Gumperz írásait, más (Guy) azt vette észre, hogy sokan nem lépnek túl az adatok bemutatásán és statisztikai elemzésén, a „miért” kérdését nem teszik föl. Végül visszaemlékezések következnek arról, milyen tanár is Labov. Ez a kötet talán legzavarosabb, legkevésbé szerkesztett fejezete.

Külön fejezet (*Sociolinguistics in the Streets*) szól a te-repmunka szépségeiről és gyötrelmeiről, mulatságos és rémálomszerű történetekkel, anekdotákkal az interjúk során elkövetett hibákról – de arról az elkötelezettségről is, amely a vadidegen adatközlők iránt kialakul a beszélgetés végére.

A hatodik fejezet (*Why Statistics Is in your Head*) tárgya a *Varbrul*, a David Sankoff által kifejlesztett szoftver, amelyet a legtöbbet használnak az adatfeldolgozásban. A *Varbrul* első változata 1972-re működőképes volt, persze az akkori technikai feltételek mellett még lassan és nehézkesen. Később számos új változata jelent meg, a *Goldvarb* ma is letölthető, nyílt forráskódú program. A szoftverről, elemzési és működési módjáról sajnos nem sokat tud meg az, aki nem ismeri eleve a programot.³¹ Tagliamonte érinti azokat a kritikákat is, amelyeket a *Varbrul*al szemben megfogalmaznak, például hogy csak a kategorikus változók elemzésére alkalmas, a folytonosakéra nem, és nem elég szofisztikált az új statisztikai programokhoz képest – ugyanakkor többek szerint is kérdéses, mennyiben hoz más eredményt egy változás nyelvi és társadalmi okainak föltárásában egy sokkal bonyolultabb és csillogóbb statisztikai program, ha azt is csak logisztikus regresszió vizsgálatára használjuk.

A hetedik fejezet (*Sociolinguistics from the Heart*) Roger Shuytól származó mottója pontosan kifejezi a variacionista szociolingvisztika művelői első generációjának beállítódását: „Azt hiszem, a szociolingvisztikában az igazságosság iránt érzett szenvedélyt láttam.” Minthogy ez a diszciplína nem szobanyelvészet, hanem az „utcaról”, hús-vér emberek hétköznapi nyelvhasználatából meríti adatait, kapcsolatba kerül az emberekkel – és bevonódik a nyelvvel kapcsolatos problémáikba, legyen az a nemsztenderdet beszélőket érő diszkrimináció, kétnyelvű helyzetben a kisebbségi nyelv elnyomása, a hatalommal való mindenféle visszaélés kórházban, iskolában, tárgyalóteremben, hivatalban.

Már említettem, hogy az 1950–1960-as évek elfogadott pedagógiai álláspontja szerint az észak-amerikai fekete gyerekek iskolai sikertelenségének oka egy sajátos kognitív deficit, azaz hogy képtelenek bizonyos szavak megkülönböztetésére (például ugyanúgy ejtik a *death* ’halál’ és a *deaf* ’süket’ szót), nem tudnak logikusan gondolkodni (többszörös tagadást használnak – pl. *I did not do nothing*), illetve egyszerűen nem

26 ■ Marta Scherre – Anthony Naro: The serial effect on internal and external variables. *Language Variation and Change*, 4 (1992), 1. szám, 1–13. old.

27 ■ Allen Bell: Language style as audience design. *Language in Society*, 13 (1984), 2. szám, 145–204. old.

28 ■ J. K. Chambers: *Sociolinguistic theory*. Blackwell, Oxford, 1995.

29 ■ Penn Parsed Corpora of Historical English. <https://www.ling.upenn.edu/hist-corpora/>

30 ■ Az NWAV-et, a brit kezdeményezésű *Sociolinguistic Symposiumot*, az európai ICLaVE-et (*International Conference on Language Variation in Europe*), a világ többi részén rendezett variacionista összejöveteleket, valamint néhány fontos folyóira-

tudnak „rendesen” angolul (elhagyják a létigét, pl. *he happy*). Labov és később sok más szociolingvista bizonyította be, hogy szó sincs kognitív deficitről, a fekete gyerekek egyszerűen nem azt a nyelvváltozatot beszélnek, amelyet az iskola megkövetel. Labov egy olyan komplex programot is kidolgozott (*The Reading Road*), amely az afrikai amerikai angol nyelvhasználat sajátosságaihoz igazodva készített olvasókönyveken kívül a pedagógusképzésben is reformot javasolt. A program igen szép sikereket ért el.

Rövidebben, de e fejezetben olvashatunk Roger Shuy igazságügyi nyelvészeti munkájáról is – Shuy hatszáznál is több ügyben volt már törvényszéki szakértő –, valamint Walt Wolframnak az afrikai amerikai angol mint önálló változat elismertetésére irányuló munkálkodásáról és a kihalóban lévő kis észak-karolinai dialektusokat dokumentáló munkájáról.

A nyolcadik fejezet (*Branching Out; Bursting at the Seams*) azt tárgyalja, hogy az 1970-es években fölerősödtek a korábbi irányokkal szembe forduló törekvések. A legerőteljesebb kritika talán a nyelvváltozatok és egyes társadalmi változók (osztály, nem) összekapcsolását érte, mondván, hogy a labovianus modell túlságosan merev, nem veszi figyelembe, hogy az emberek maguk konstruálják identitásukat. E kritika azonban – mint például Allan Bell hangsúlyozta –, nem veszi figyelembe, hogy identitása konstruálásához a beszélő csak abból a készletből válogathat, amely a rendelkezésére áll. Ehhez hozzátehetjük, hogy a labovi modell sem determinációról beszélt, hanem mindig csak valószínűségekről. Másrészt: ha például az adatok szerint a nők és a férfiak nyelvi viselkedése eltérő, és valaki ezt a tényt rögzíti, azzal értelemszerűen nem állítja egyben azt is, hogy oksági összefüggés van a nem és a nyelvi viselkedés között, s azt végképp nem, hogy ez az összefüggés biológiai meghatározottságból következik.

Az osztályrétegződés mellett Lesley Milroy és Penny Eckert a társas kapcsolathálózatoknak a nyelvi változásban betöltött szerepét hangsúlyozta. Később Penny Eckert bevezette a gyakorlatközösség (*community of practice*) fogalmát azoknak a beszélőközösségeknek a leírására, amelyeknek tagjai nyelvhasználatukban közel állnak egymáshoz, és bizonyos nyelvi jegyek alapján azonosulnak is a közösséggel. A társas kapcsolathálózatok vizsgálata kétségkívül fontos, de a variacionista szociolingvisztikába már korán beépült új

szempontokat hozott – így hát ezt értelmetlen hiányolni. Azt pedig maga Eckert is kétségbe vonta, szükség volt-e a gyakorlatközösség fogalmára, s mint a vele készült interjúból kiderül, főleg azt sajnálja, hogy azóta a fogalom teljesen kiüresedett, már szinte bármire alkalmazzák. Tegyük ehhez is hozzá: a beszélőközösség mint fogalom korábbi interpretációinak is része volt az identitásjelzés, enélkül már a Martha's Vineyard-i adatok is értelmezhetetlenek lettek volna.

A fejezet hosszasan ismerteti azt a kötetben korábban már többször emlegetett vitát, amely az afrikai amerikai vernakuláris angol eredete körül keletkezett, s amelynek lényege, hogy vajon az észak-amerikai déli államok dialektusaitól eltávolodással alakult-e ki, vagy eredetileg kreol nyelv volt, amely közeledett az angolhoz.

Az még valamelyest érthető, hogy Eckert detroiti kutatásának bemutatása itt kapott helyet, ha elfogadjuk, hogy „kihívást” jelent a labovi modellel szemben – bár Milroy és Eckert munkái is sokkal inkább kiegészítései, s nem cáfolatai a többi kvantitatív kutatásnak. Az azonban már nehezen értelmezhető, miért került ide a preskriptív szemlélettel szembeni föllépés – ennek szükségét soha egyetlen szociolingvista sem vitatta, ha tehát ezt illetően van „fölfelzés”, az semmiképpen nem a variációs szociolingvisztikai közösségen belül mutatkozik, sokkal inkább a laikus előíró szemlélet és nyelvészet mint tudomány leíró szemlélete között.

Az ezt követő nyúlfarknyi ismertetés a korábban már emlegetett yorki szintaktikai műhelyről, a grammatikalizációról és arról, hogyan nőtt óriásira a variacionista szociolingvisztika szakirodalma, azt az érzést kelti, mintha a máshová nem illeszthető részeket a szerző csak idefűcelte volna – holott a nyelvi előítéletesség bírálata a társadalmi elkötelezettség része, a grammatikalizáció nem kihívás a korábbi nézetekkel szemben, hanem újabb eredmény, az ezeket tárgyaló fejezetbe kerülhetett volna, a yorki szintaktikai műhelyről meg már korábban is esett szó.

Tagliamonte talán a könyv legszemélyesebb fejezetének szánta a kilencediket, amelynek kérdését – miért szereti a nyelvi változatosságot? (*Why Do You Like Variation?*) – az interjúhelyzet feszültségét oldandó iktatta be a beszélgetésekbe. (Funkciója ugyanaz volt, mint a halálos veszedelem témájáé a variacionista szociolingvisztikai adatfelvételekben: csökkentti az adatközlő feszengését, ha arról kérdezik, volt-e már olyan helyzetben, hogy azt hitte, meghal – az emberek szívesen és az érzelmi vonatkozások miatt saját beszédükre kevésbé figyelve mesélnek félelmetes élményeikről.) Azonban csak a meginterjúvott nyelvészek mintegy felének válaszát olvashatjuk, mert Tagliamonténak későn jutott eszébe, hogy föltegye ezt a kérdést. A válaszok nem éppen átütő erejűek – de hát a kérdés sem a legjobb. Elvégre a szociolingvisták talán inkább a nyelv vizsgálatát élvezik, s magára az élő emberi nyelvre kíváncsiak, sokan örülnek annak is, hogy „társadalmilag hasznos” tudományos tevékenységet folytatnak, de a változatosságot nemigen szereti vagy nem szereti az

tot, a Labov, Kroch és David Sankoff által alapított *Language Variation and Change (LVC)*, illetve az Allen Bell és Nik Coupland által elindított *Journal of Sociolinguistics* címűt. Az előbbi elsősorban klasszikus kvantitatív vizsgálatokra építő tanulmányokat közöl, az utóbbi spektruma szélesebb, igyekszik a társasnyelvészet valamennyi irányzatát megjeleníteni.

31 ■ A logisztikus regresszió leírására alkalmas programot az 1960-as évek végén kezdte fejleszteni David Sankoff Montréalban, szoros együttműködésben Henriette Cedergrennel, aki panamai spanyol adatait szerette volna statisztikai módszerekkel elemezni. (A logisztikus regresszió azt mutatja meg, milyen hatással vannak a független változók egy kategóriális függő változó viselkedésére.)

ember, hanem leírja mint az egyébként fantasztikusan érdekes nyelvi működés egyik alapjellemzőjét.

A tizedik fejezet (*Launching the Future*) arról szól, hogyan látják az első generáció tagjai a szakma jelenét, és szívük szerint hogyan alakítanák jövőjét. Többek szerint gyengült a diszciplína, több vonatkozásban is: enyhült a kutatások fókuszát és módszertanát illető korai szigor, az elemzések célja egyre kevésbé a magyarázatok keresése (ez sajnos a magyar Élőnyelvi Konferenciákon is tapasztalható). Pedig a korai vizsgálatok értéke éppen abban rejlett, hogy az empirikus kutatás, a szigorú módszer alkalmazása nem öncél, hanem eszköz, ha azt keressük, milyen mechanizmusok szerint, milyen szabályosságokkal, hogyan és miért változik a nyelv, mi benne a szerepe a szűken vett nyelvi rendszeren belüli, illetve a társas tényezőknek, milyen szabályok irányítják a nyelvhasználatot egy közösség kultúrájában, hogyan alakulnak a nyelv szimbolikus funkciói stb.

Többen látják úgy, hogy a variacionista szociolingvisztika alapmunkáiban a kutatók még sok mindent nem aknáztak ki, egy átfogó elméleti szintézis készítéséhez érdemes újraértelmezni ezeket a szövegeket. Az *NWAV* továbbra is a közösség otthona, de az előadások egy része egyszerűen divatokat követ, a résztvevők a több száz, párhuzamosan futó előadás közül általában csak a saját területükhöz tartozókat hallgatják meg, s ez nem segíti a töredezettség megszüntetését. Többen azt is megfogalmazták, hogy a variacionista szociolingvisztika láthatatlan más diszciplínák számára, s ezen mindenképpen szükséges változtatni.

A könyv a leendő hallgatóknak szóló tanácsokkal zárul – ezek sem különösebben eredetiek, nem is nagyon lehetnének, mert általános tanácsot nemigen lehet a közhelyeken túl adni: olyan témával foglalkozzanak, ami érdekli őket; tanulják meg rendszeren a nyelvészeti alapokat, ne az elméletekből induljanak ki, hanem az adatokból, és ne féljenek beismerni, ha tévedtek.

A záró mondatok összegzik az interjúk lényegét: a variacionista szociolingvisztika a nyelvészetnek olyan ága, amely föltárja a felszín alatt működő szabályokat, és értelmet ad annak a tevékenységnek – a nyelvhasználatnak –, amelyet az emberek anélkül végeznek, hogy tudnának róla. Tagliamonte szerint a variacionista szociolingvisztika feladata, hogy korábban ismeretlen értelmezésekbe rendezze a valóságot.

TAGLIAMONTE KÖNYVE

Legnagyobb erénye az alapötlet: nem hagyományos tudománytörténetet ír a teljes életművüket valódi adatokra építő nyelvészekről, hanem interjúkon alapulót. Legföltűnőbb gyengesége viszont abból adódik, hogy Tagliamonte mindenekelőtt kvantitatív vizsgálatokkal foglalkozó kutató, aki nem igazán gyakorlott a kvalitatív elemzésben. Az így megszületett tudománytörténet valóban személyes, de talán lehetett volna vonzóbb a kívülállók számára. Alapanyag volt bőven, egy részét a szerző használta is. Minden empirikus diszciplína bővelkedik jó sztorikban: ho-

gyan játszatta vissza Lesley Milroy-jal adatközlője annak a szalagnak egy részét, amelyen később elmeséli, hogyan csalta meg élete párját – csak hogy ezt férje jelenlétében kérte; hogyan próbált beilleszkedni Penny Eckert újra a középiskolás életbe; hogyan oktatta ki saját adatközlőjét az ifjú John Baugh, és így tovább.

Vannak a könyvben már-már szappanoperába illő, de igaz történetek: hogyan nem jutott be Gillian Sankoff 1964-ben Labov nyári kurzusára, később hogyan lett David Sankoff felesége (aztán rövid időre Erving Goffmané), végül Labové. David Sankoff azonban továbbra sem szakadt el a variacionista nyelvészet-től, nemcsak mert járt a konferenciákra, szerkesztette a *Language Variation and Change* folyóiratot, és folyton továbbfejlesztette a Varbrult, hanem mert Shana Poplackkal házasodott össze. Legalább ennyire hollywoodi jellegű történet, hogy Greg Guy szeretete volna megismerni Labovot, de arra aligha számított, hogy barátjának, Dell Hymes fiának az esküvőjén fut vele először össze. És nagyon jellemző Labovra a történet, hogy miután olvasott Trudgill norwichi eredményeiből egy tanulmányt – amely Trudgill Magyarországon is igen jól ismert readingi kollégájának, *A nyelv enciklopédiája* szerkesztőjének, David Crystalnak a javaslatára került be az akkor induló *Language and Society* című folyóiratba –, Angliában járva minden előzetes értesítés nélkül ment el Norwichba, kereste ki a telefonkönyvből Trudgill szüleinek telefonszámát, s minthogy Trudgill éppen Norvégiában nyaralt, a szülők kertjében teázva olvasta el Trudgill teljes disszertációját.

A kötet egésze azonban a kulcsregényekre emlékeztet: aki nem ismeri a szereplőket, nem tudja máshonnan kiegészíteni a könyvből hiányzó ismereteket, az valószínűleg kevésbé tudja nemcsak élvezni, de időnként követni is a leírtakat. Mintha a szerző nem döntötte volna el, kinek szánja könyvét. Kétségtelenül nagyon nehéz arról a közösségről írni, amelyhez magunk is tartozunk, szoros kapcsolathálóban, sok baráttal, találkozással, emlékekkel, közös kutatással; az érintettség miatt nem könnyű szétválasztani, mi az, ami magánaplóba vagy baráti köszöntésekre való, mi az, ami a szakma képviselőinek szól, s mi az, ami sokkal szélesebb közönségnek is érdekes. Ezért keveredhetnek a könyvben az ismeretterjesztő részek (pl. miért tudománytalan és társadalmilag káros az előíró szemlélet) és azok a megjegyzések, amelyeket a variacionista szociolingvisztikát kevésbé vagy semennyire sem ismerők nem érthetnek (például a nyelvi változás néhány, épp csak megnevezett, de be nem mutatott alapelvét).

32 ■ William Labov: *Principles of linguistic change. Internal factors*. Blackwell, Oxford, 1994; uő: *Principles of linguistic change. Social factors*. Blackwell, Malden, 2001; uő: *Principles of linguistic change. Cognitive and cultural factors*. Wiley-Blackwell, Malden, 2010.

33 ■ J. K. Chambers – Peter Trudgill: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

34 ■ Kontra Miklós – Sz. Bakró-Nagy Marianne (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám első személyben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1991.; uők: *A nyelvészetről – egyes szám első személyben II*. SZTE BTK, Szeged, 2009.

Érthető, ha a szerző elfogult Labovval és a Varbrul programmal szemben. Az utóbbit maga is fejlesztette, és mint írja, David Sankoff és Shana Poplack éppen akkoriban házasodtak össze, amikor Poplack az ő mentora lett, tehát többszörösen kötődik hozzá személyesen –, az is nyilvánvaló, hogy a Varbrul nélkül lassabban jutott volna el az irányzat azokhoz az eredményekhez, amelyeket fölmutathat, ezzel együtt kissé túlzottnak tűnik a rá szánt terjedelem. Hasonlóképpen érthető az elfogultság Labovval szemben, hiszen Labov a variacionista szociolingvisztika közösségének központi alakja, de nincs körülötte személyi kultusz, mint esetleg a könyvből kiolvasható, ezt valószínűleg sem ő, sem maga a közösség nem tűrné el. Sok mindent ő fedezett föl, de például – a könyv állításával szemben – a láncváltozást nem, hiszen az jól ismert már Rasmus Rask és Jacob Grimm óta.

A tudománytörténeti előzmények föltárása a könyvnek egyébként is gyenge része, és ezért akkor is kár, ha hangsúlyozottan személyes tudománytörténetről van szó. Talán az interjúk sem tartalmaznak sokkal többet, mint amit a könyvben olvasunk, bár érdemes lett volna megkérdezni Labovot arról, miért éppen az újgrammatikus Hermann Paul *Prinzipien der Sprachgeschichte*-jét idézi saját nagy, háromkötetes összefoglalója a nyelvi változások alapelveiről.³² Érdemes lett volna Chamberst és Trudgillt kissé bővebben kérdezni a dialektológiai előzményekről,³³ Rickfordot az első kreolistáról, Hugo Schuchardtról, aki Johannes Schmidttel együtt a nyelvi változások terjedését modellező hullámelméletet kidolgozta August Schleicher rigid családfaelméletével szemben – erről valószínűleg Trudgillnak és Chambersnek is lett volna mondanivalója –, vagy hogy a pusztán említésen túl hogyan látja a történeti nyelvészet és a variacionista szociolingvisztika kapcsolatát Suzanne Romain, James Milroy vagy Dennis Preston. S főként érdemes lett volna Labovot kifaggatni az ő mesteréről, a fiatalon meghalt, zseniális Uriel Weinreichről, aki nélkül valószínűleg Labov se vált volna Labovvá. Nem a könyvön kérem számon, mert tudom, hogy ez elsősorban nekünk lett volna érdekes, mégis: szívesen olvastunk volna Labov két másikat, szintén a Columbián tanító nyelvészprofesszoráról, Lotz Jánosról és Austerlitz Róberttről – gondolom, ha az interjút a Tagliamonte könyvéhez némiképpen hasonló magyar munkák egyik szerkesztője, Kontra Miklós készítette volna,³⁴ erről is megkérdezi őt – én is tőle tudok Labov két magyar származású tanáráról.

A könyv a legnagyobb hiányérzetet azzal keltette bennem, hogy az interjúkat nem közli. Ez alapkövetelmény a valamirevaló kvalitativ vizsgálatokban, hogy más is elvégezhesse azt az értékelő elemzést, amit a szerző – valószínűnek tartom, hogy sokan más interpretációkat írtak volna. Ráadásul a több éven át fölvetett interjúsorozat nyilvánvalóan megismételhetetlen, így szép gesztus lett volna, ha Tagliamonte valóban megosztja velünk a nagy generáció történeteit, nézeteit. Az idézett töredékekből ugyanis alig valami derül ki: a válogatás meglehetősen önkényesnek tű-

nik, a rövid részletek többnyire csak illusztrációul szolgálnak a választott tematikus elrendezéshez, és kontextus nélkül sok esetben lényegében érthetetlenek. Egyesektől sok részlet szerepel, másoktól kevés, de mindenképpen szétdarabolva, a megkérdezettek álláspontja így nem derül ki – nem tudjuk, mi maradt ki, kinek miről mi jutott eszébe, mi az interjúk belső logikája. (Arról nem szólva, hogy szakdolgozóinknak nehezen engednénk meg, hogy önálló fejezetet írjanak egy olyan kérdésre adott válaszból, amelyet csak az adatközlők felének tettek föl, s akkor sem bizonyult sikeresnek.) Az interjúrészletek tematikus elrendezése sem sikerült jól, a legjobban szerkesztett első fejezetet kivéve mindegyikben vannak fércen lógó alfejezetek.

Sajnos mindezen nem sokat segít a kiadó honlapján található rengeteg hangzó részlet sem, hiszen ugyanúgy töredékek (és nagyjából ugyanazok), mint amelyeket a könyvben olvashatunk. Az oldal kutyafuttában készülhetett, mert a megszólalók keresztnév szerint, de még így is csak hozzáfetőlegesen kerültek ábécérendbe, és a feliratozásra sem fordítottak mindig figyelmet (például Shana Poplack fájljainál is Romaine neve szerepel). Elegánsabban ünnepelte volna a variacionista szociolingvisztika nagy generációját olyan oldal, ahol a megkérdezettek fényképével, életrajzzal, a főbb publikációk jegyzékével együtt megismerhetők a kezdőknek vagy a kíváncsiaknak.

Mert érdemes őket megismerni – én is életem nagy szerencséjének tartom, hogy valamelyest lehetőségem volt, van rá. Soha nem felejttem el azt a végtelenül oldott és derűs estét, amelyet Peter Trudgill kisiskoláskori barátjánál töltöttünk, és vacsora után Dennis Preston standard jazzt zongorázott, a megtiszteltetést, hogy én is teázhattam Peter édesanyjának kerti asztalánál, és mindig hálás leszek a támogatásért, amit kaptam tőlük. És a többiek is tényleg jó fejek: legalábbis a pólóinges-tornacipős, vagy akár bórdzsekis világsztár első generációs professzorok körül mindig érezhető, hogy a variacionista szociolingvisztika az 1960-as években indult, a nyitottságukban és lelkesülségükben még mindig érezhető valami befogadó és elfogadó, ugyanakkor szenvedéllyel vitázó hippi-filing, akkor is, ha az egykori házisüteményes szűk körű összejövetelekből elegáns szállodákban rendezett óriáskonferenciák lettek, és akkor is, ha többségük a jazzt kedveli, nem a rockot – Jack Chambers például elismert jazztörténész, többek között Miles Davisről és Duke Ellingtonról is írt könyvet.

De érdemes megismerni a variacionista szociolingvisztikát sokkal tágabb körben, mint korábban történt – nemcsak a művelőinek volna fontos, hogy megszűnjön a „láthatatlansága”, amit többen említettek. A nyelv iránt érdeklődő egyetemisták azért járnának jól vele, mert sokan közülük talán éppen olyan szenvedéllyel emlékezhetnének később vissza az első találkozásra, mint a kötet szereplőit, amikor a konyhaasztal mellett, vagy alkonyatkor, a már félhomályos könyvtárban először találkoztak variacionista tanulmánnyal, s azonnal tudták, ők is ezt akarják csinálni. Nyilván most is

A TARTALOMBÓL

Diktatúra alulnézetből

Polyák Petra:

„Osztályidegenek” az egyetemen

Baráth Katalin:

Részleges hasonulás. Narratív identitásmodellek a történeszek önéletrajzaiban (1951. december)

Farkas Gyöngyi:

A nyílt levéltől a névtelen levélig. Egy „vérbeli demokrata” és a kollektivizálás

Horváth Sándor:

Az áruház király: a (fel)jelentés mint az érdekérvényesítés eszköze a Kádár-kor hajnalán

Lantos Edit:

„Szabad vallásgyakorlatot biztosít alkotmányunk minden becsületes dolgozónak.” Az egyházi építkezésekre vonatkozó kérelmek, érvelések, azok alapja és háttére 1957 és 1960 közt

Szécsényi Mihály:

Lektűr és diktatúra. Epizódok Claire Kenneth író nő életéből

Németh Szandra:

A Balaton mindenkié? A szocialista időszakbeli nyaralóépítések egyéni motivációinak vizsgálata

Majtényi György:

A szegénység gyarmatosítása. Szegények mindennapjai és a hatalom diskurzusai a Kádárkorszakban

A KORALL

2016. évi tematikus számai:

63. Ókori társadalomtörténetek

64. Diktatúrák alulnézetből

65. Film és történelem

66. Máság és kirekesztés

A Korall Szerkesztőség elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

A 2016-ös évfolyamra várjuk az előfizetéseket.
Kérjük, jelezze szándékát a Szerkesztőségnek,
és valamennyi idej számunkat postázzuk Önnek.
Az éves előfizetés ára: 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

vannak, akik korán fölfigyeltek a változatosságra, vagy mert kényelvű környezetből jönnek, vagy mert korán találkoztak egymástól eléggé eltérő nyelvváltozatokkal, és örülnének egy olyan nyelvészeti ágnak, amely egykori megfigyeléseiket, reflektálatlan tudásukat tudatosulttá és rendezetté teszi. Sokak érdeklődését fölkeltheti, hogy – mint Tagliamonte írja – „a szociolingvisták nem elefántcsonttoronyban ülnek, hanem az emberi interakciók utcáin, sétányain és sikátoraiban kószálnak. Ők azok a tudósok, akik arra tapintanak rá, amit az emberek és a közösségek tesznek, amilyenek az emberek és a közösségek, és amilyené válnak. A nyelv, a történelem, a kultúra pulzusát tapintják ki.”³⁵

Más nyelvészeti és nem nyelvészeti területeknek is hasznos lehet, ha megismerik a variacionista szociolingvisztika nyelvi változatosságra és változásra vonatkozó fölismeréseit, mert gyakran éppen ezek hiányoznak sok elméletnek, elsősorban az antropológiában, a szociológiában, a kognitív tudományokban, illetve a nyelv evolúcióját vizsgáló kutatásokban. A variacionista szociolingvisztika tudományos bizonyítékai segíthetnek a lingvicizmus – a nyelvi alapú megbélyegzés és diszkrimináció – leküzdésében.

A nyelvészet új hulláma ugyanolyan, mint a filmé volt: realista és elkötelezett. A filmes olasz (s később angol, francia, cseh) új hullám jelentősége az volt, hogy

„a formai újítások és stilisztikai vonások, amelyeket az olasz neorealizmus együtt alkalmazott, hosszú időre meghatározták, hogyan kell a világot társadalmi valóságként értelmezni. Megtanították a filmnéző szemet elmélyedni a diffúz kompozíciójú hosszú beállításban, hogy a lehető legszabadabb módon, irányítás nélkül, önmaga keresse meg tárgyát, megtanították az előtérben játszódó főcselekmény mögött észrevenni a háttér mozgását, megtanították a fület a szó értelme helyett a szó zenéjének, a hanghordozás jelentőségének szociológiai jelentésére (a sokszor nehezen érthető direkthang következtében hozzászoktatták a dramaturgiai időérzékét ahhoz, hogy a drámai összecsapások helyett a hétköznapi-ságból ki nem emelkedő történeteket is esemény-számba vegye), végül megtanították a filmesztétikai gondolkodást arra, hogy a film nyelve milyen szoros szálakkal kötődik a »valósághoz«.”³⁶

Nagyjából ugyanez mondható el a variacionista szociolingvisztikáról mint a nyelvészet új hullámáról is: megtanította a nyelvészeket tanulmányozni a „diffúz kompozíciókat”, észrevenni a „főcselekmény mögött a háttér mozgását”, értelmezni a „szó értelme helyett a szociológiai jelentést”, „eseményszámba venni a hétköznapi történeteket”. Megtanította a nyelvészeti gondolkodást arra, hogy a nyelv milyen szoros szálakkal kötődik a valósághoz. □

35 ■ Tagliamonte: *Making Waves*, 182. old.

36 ■ Kovács András Bálint: Új hullámok Európában. *Filmvilág*, 1986. 7. szám, 27–28. old.